

Nordmennenes fortjente frihet i 1814

Knut Dørum

Kan vi akseptere påstanden om at Norge fikk friheten i gave, og at de indre forutsetningene og nordmennenes innsats spilte en underordnet rolle for selvstendighetsreisningen i 1814? Svaret er nei, og få historikere i dag vil nok svare ja på dette spørsmålet. Denne artikkelen vil i større grad enn tidligere forskning tillegge både de norske elitene og den norske allmuen en viktig betydning i hendelsene som førte til at eneveldet falt i 1814. Det vil bli argumentert for at det også før 1814 eksisterte en offentlighet for både eliter og de brede lag som kunne ytre seg kritisk, men at kritikken var kodet og omskrevet under trykket av en streng sensur. Fra slutten av 1700-tallet oppsto det miljøer for regimekritikk i Norge som var mer prinsipiell og bygde på opplysningstidens frihets- og likhetstanker og de borgerlige frihetene. Det grodde fram en borgerlig og en folkelig offentlighet som til dels fløt sammen, og som kom til å romme kritikk som var rettet mot konge og regjering i København.

Denne artikkelen vil gjøre den kodede, kritiske offentligheten til hovedforklaringen på at selvstendighetsreisningen tok den retningen den gjorde i 1814. Nordmennene fikk etter egen innsats en fortjent frihet. Det var et konstitusjonelt og innskrenket monarki der den nyeste folkesuverenitetstanken, sammen med borgerrettighetene og maktfordelingslæren, utgjorde de tre hovedpilarene, i tråd med det nye forfatningsregimet i Nord-Amerika og Europa som hadde spredt seg til nye land siden 1780- og 1790-årene. Rettshistorikeren Eirik Holmøyvik har overbevisende argumentert for at Grunnloven av 17. mai lot folkesuvereniteten veie tyngre

enn maktfordelingslæren.¹ Sterkere enn tidligere forskning vil jeg hevde: Stormannsmøtet (eller notabelmøtet) på Eidsvoll 16. februar 1814 der Christian Frederik måtte gi avkall på arveretten og eneveldet, manifesterte den sterke misnøyen og kritikken som hadde bygd seg opp i norske eliter, og trolig også i enkelte lag av bondestanden, særlig i de siste årene før 1814. På møtet grep nordmennene med stort hell en uvanlig historisk mulighet til å få avskaffet eneveldet og få innført en styreform basert på opplysnings-tidens prinsipper.

At Danmark-Norge var en rettsstat under eneveldet, har både norske og danske historikere hevdet. Få har tvilt på at det på 1700-tallet vokste fram en borgerlig offentlighet som forfektet trykkefrihet under et regime som tillot mange ytringer. Fra norsk hold har Sverre Steen,² Knut Mykland,³ Jens Arup Seip,⁴ Francis Sejersted,⁵ Sølvi Sogner⁶ og Ståle Dyrvik⁷ trukket fram at både forvaltning og rettsapparat var forutsigbart, regelstyrt og upartisk, og at embetsmennene var hederlige og rettskafne. Sejersted skriver med henvisning til Seip at forvaltningen før 1814 hadde «utviklet en rettsstatlig karakter» og «en regelbunden og fast praksis med utstrakt borgerlig frihet».⁸ Mykland har hevdet at nordmennene på 1700-tallet «var fylt av overbevisning om å være frie», og han påstår at «det oldenborgske statssystemet var kjennetegnet ved en utpreget grad av rettssikkerhet».⁹ For Mykland blir også 1770–1772 og 1784–1799 perioder med nærmest full trykkefrihet, og «i 1790 falt den siste skranke for den frie meningsutvikling i dobbeltmonarkiet bort».¹⁰ Mykland mente at forordningen i 1790 betydde en betydelig bedring av vilkårene for ytringer. Men ifølge Mykland begrenset heller ikke den langt strengere trykkeforordningen av 1799 i avgjørende grad trykkefriheten. Han skriver: «Ytringsfriheten ble i 1790-årene oppfattet som en fundamental rett i et fritt samfunn, og trykkefriheten hadde sin

1 Holmøyvik 2012.

2 Steen 1967.

3 Mykland 1978: 92–94.

4 Seip Oslo 1974.

5 Sejersted 1978.

6 Sogner 1996: 24–33 og 48–57.

7 Dyrvik 1996.

8 Sejersted 1978: 15.

9 Mykland 1978: 92–94.

10 Mykland 1978: 45.

store berettigelse nettopp i en enevoldsstat.»¹¹ Nordmennene levde mot slutten av 1700-tallet i ett av verdens frieste samfunn, ifølge Mykland.

Mykland har gått lenger enn Seip i å tillegge eneveldet en ekte vilje til å lytte til undersåttene. Mens Seip så det opinionsstyrte eneveldet mer som en teori hos tidens tenkere og embetsmenn, med mange reservasjoner, var ikke Mykland tvil om at dette var en utbredt regimepraksis på slutten av 1700-tallet. Konge og riksstyre søkte systematisk å innhente synspunkter fra ulike lag av befolkningen, og tok klokkelig nok hensyn til ytringene.¹²

Historikere som Steen, Mykland, Sogner og Dyrvik har betont at enevoldsstaten i viktige spørsmål også tok hensyn til bøndernes interesser, ikke bare til elitenes interesser. Dette svarer til elementer av opinionsstyrt enevelde som praksis. Det var en tett dialog mellom stat og undersåtter. Myndighetene var lydøre overfor befolkningen, og i viktige saker kunne folket få gjennomslag. Mykland viser til forlikskommisjonen med bygde-representanter som kom i 1790-årene, som et uttrykk for utbyggingen av rettsstaten, og med det ble lokalsamfunnets rolle i rettsvesenet styrket. Økt interaksjon mellom stat og undersåtter lå også i den utstrakte bruken av høringer ute blant tingallmuene som tiltok på slutten av 1700-tallet. Både den nye odelsloven av 1787 og avskaffelsen av kornmonopolet i 1788 avspeilte at bønderne fikk gjennomslag for sine interesser i statens politikk. Dyrvik viser til at eneveldet i 1790-årene søkte å bygge ut lokalstyret både når det gjaldt fattigvesen og rettsvesen, og trekker likesom Mykland fram den økonomiske liberalismen som et mildere drag ved eneveldet på slutten av 1700-tallet.¹³ Det er naturlig å kalle den synsvinkelen som særlig Steen, Mykland, Sogner og Dyrvik har anlagt, for et interaksjonsperspektiv. Det legger altså vekt på positiv samhandling og interessefellesskap mellom stat og undersåtter.

Men det betyr ikke at disse historikerne ikke er klar over de autoritære trekkene ved det dansk-norske eneveldet. Som uttrykk for regimets harde hånd finner Mykland både at Lofthusreisningen ble slått ned, og at Hans Nielsen Hauge ble nøytralisert, og han bruker stor plass på opposisjonen i Norge mot helstatens sterke sentraliseringslinje og klare favorisering av

11 Mykland 1978: 94.

12 Seip 1957–1958: 397–463.

13 Dyrvik 1996: 74.

København.¹⁴ Dyrvik mener at mens rettssikkerheten i Danmark-Norge ble styrket i 1790-årene, ble ytringsfriheten stammet inn. Eneveldet fikk dermed på ett plan tilbake «sin sentraliserte, personifiserte og autoritære form».¹⁵

I sterk kontrast til interaksjonsperspektivet står Øystein Rian med sitt maktstatsperspektiv, ikke minst utviklet han det mens han var en sentral deltaker i det nordiske maktstatsprosjektet i 1980- og 1990-årene. Maktstatshistorikerne har fokusert på i hvor grad maktstaten i tiden 1500–1800 lyktes i å mangedoble de militære og økonomiske ytelsene fra befolkningen, få kontroll over og bygd et militært apparat, et sivilt styringsapparat og et omfattende og effektivt skattesystem. Maktstaten hadde ikke minst suksess med å disiplinere, overvåke og ensrette befolkningen gjennom skjerpet straffelovgivning og mer effektiv straffepraksis. Rian har i sin svært omfattende bok om sensuren i Danmark-Norge i årene 1536–1814 sett på vilkårene for ytringene. Han har argumentert sterkt for at regimet i København gjennom hele perioden drev en systematisk indoktrinering, overvåking, sensur og politisk og religiøs ensretting. Dette måtte få stor betydning for sinnene og tankene til undersåttene. Det skapte underdanighet og smiskekultur, det begrenset spredning av kunnskap og ideer, det kvelte mye av den kritiske tenkningen, og det gjorde det umulig for elitene å opptre innenfor en fri og åpen offentlighet som kunne vare. Følger vi Rian, blir det vanskelig å tale om en borgerlig offentlighet av Habermas' merke i Danmark-Norge på 1700-tallet, slik f.eks. Storbritannia, Frankrike og Tyskland kunne skilte med.¹⁶

Øystein Rian konkluderer: «Danmark-Norge hadde ikke et opinionsstyrt enevelde, men en enevoldsstyrt opinion.»¹⁷ Det er åpenbart at Rian har kartlagt viktige betingelser for offentlighet og ytringer i Danmark-Norge i tidsrommet 1536–1814, men det er viktig både å se på ny forskning og ikke minst nye kilder fra tiårene før 1814 som viser en skjult og kodet offentlighet som kunne være kritisk mot konge og regjering i København. Det er en kritisk norsk opinion som forklarer hvorfor eneveldet falt våren 1814.

14 Mykland 1978.

15 Dyrvik 1996: 78–79.

16 Rian 2014.

17 Rian 2014: 647.

Men vi starter med hendelsene i 1814, og går etterpå løs på 1700-tallet ut fra et retrospektivt prinsipp. Det vil si at vi bruker 1814 som grunnlag for tilbakeslutning om regimekritisk politisk kultur og offentlighet i de siste tiårene før 1814, før de mer sparsomme kildene fra eneveldets siste tiår trekkes inn for fullt.

1814 og motstanden mot eneveldet

Det er få som er uenige i at Christian Frederik på stormannsmøtet på Eidsvoll 16. februar 1814 valgte å avstå fra arveretten til Norge, og på den måten gikk bort fra eneveldet, etter press fra sentrale nordmenn – ikke minst fra juristene. Dette endret retningen på selvstendighetsreisningen og brakte inn nye midler og mål. Mange historikere har ment at nordmennene i denne sammenhengen fremmet folkesuverenitetstanken, slik Jean-Jacques Rousseau definerte den i *Om samfunnskontrakten* i 1762. Det vil si tanken om at makten alltid hadde ligget hos folket, og at denne makten var udelelig og uavhengelig, og at folket bare kunne delegere makt eller la seg representere, ikke utstyre politiske ledere med varig makt. Få historikere har trukket helt konsekvensene av nordmennenes innsats på stormannsmøtet.

I sin tolkning av og i sin tilslutning til Sverre Steen lanserte Jens Arup Seip tanken om at nordmennene fikk friheten i gave. Det heter at både «selvstendighet og fri forfatning ble presset inn på nordmennene i 1814, de fikk dem i gave».¹⁸ Sverre Steen skriver et sted: «Like lite som uviljen mot Danmark var en primær kraft i selvstendighetsreisningen, like lite var uviljen mot eneveldet noen selvstendig virkende kraft i kampen for den politiske frihet.»¹⁹ Et annet sted hevder Steen:

Den nye forfatning sprang ikke fram av noe brennende behov hos folket, den sprang ikke fram som oppfyllelsen av et ønske, oppnåelsen av et mål en hadde sett fram mot eller kjempet for. Den nye forfatning kom som følge av ytre omstendigheter nordmennene hverken hadde framkalt eller ønsket.²⁰

18 Seip 1974: 18.

19 Steen 1951: 113.

20 Steen 1951: 176.

Tendensen blant historikerne har lenge vært å nedtone nordmennenes innsats for selvstendighetsverket. Man har forklart selvstendighetsverket i 1814 med krigsutfallet av Napoleonskrigene, stormaktsspillet og den svenske regenten Carl Johans suksessfulle strategi som skapte en helt ny situasjon som først og fremst kronprins Christian Frederik, og til dels også kong Frederik 6. utnyttet, ikke nordmennene. Christian Frederik satte i gang et opprør under dekke av at nordmennene var et fritt folk som var løst fra eden til kongen, og som kunne velge selvstendighet framfor å underkaste seg et urettmessig og framtvunget svensk herredømme etter Kielfreden. Det reelle motivet var ifølge historikere som Sverre Steen, Knut Mykland og Jens Arup Seip at Norge skulle gjenforenes med Danmark under enevoldsstyre.

Knut Mykland kom i større grad enn Steen og Seip til å anerkjenne nordmennenes betydning under selvstendighetsreisningen og vektla langt mer den brede norske patriotismen blant elitene, og elementer av anti-danisme og separatisme. Men hovedsaken for Mykland var i likhet med Steen og Seip den ubestridte rollen Christian Frederik hadde i selvstendighetsreisningen, og den sterke oppslutningen som regimet og det danske kongehuset fikk fra nordmennene. Han skriver: «Tross en voksende misnøye med Frederik 6.s styre i krigens siste år var uten tvil det store flertall av nordmenn fortsatt lojale mot konge og regime på den tid meldingen om Kielfreden nådde landet.»²¹ Samtidig får Mykland fram at det «fantas en liten elite blant embetsmenn og store næringsdrivende som inntok en opposisjonell holdning til det eneveldige styre og ønsket en konstitusjon».²² Nærmest unison har historikerne avvist at bøndene nærte misnøye mot regimet eller spilte noen politisk rolle i 1814.

Kåre Lunden har stått i sterk opposisjon til dette hovedsynet. Han har tatt til orde for at nasjonalbevissthet og nasjonalismen ble en avgjørende drivkraft for selvstendighetsreisningen i 1814. I vide elitekretser i Norge fantes det en sterk tro på en særnorsk nasjonalkarakter som løp sammen med en vilje til å fremme norske særinteresser i møte med et avvisende dansk regime. Den norske nasjonalismen fikk et storstilt gjennombrudd

21 Mykland 1978: 331.

22 Mykland 1978: 332.

i 1807–1814, og hadde over tid fått næring av at det danske regimet hadde avvist de norske kravene om eget universitet, egen bank og egen handelsadministrasjon, i tillegg til å ha drevet en hensynsløs sentralisering og favorisert storborgerskapet i København. Regimets helstatspolitikk presset ifølge Lunden fram en separatistisk nasjonalisme. «Den leiande delen av den norske intelligentsiaen» oppfattet situasjonen for Norge i helstaten som «sterkt uheldig». ²³ Norge var best tjent med en union med Sverige. I nødsårene 1807–1814 opplevde nordmennene mer byrdefullt enn noensinne at norske interesser ble tilsidesatt under krigen med Storbritannia. Konge og regjering viste liten smidighet og vilje til å søke fred med Storbritannia. I sin argumentasjon for at den norske patriotismen fikk sterke nasjonalistiske og separatistiske drag i årene 1807–1814, løfter Lunden fram det sterke kravet om folkesuverenitet på stormannsmøtet, samt valgdressene fra bønder fra Gudbrandsdalen og Valdres til riksforsamlingen våren 1814 der «Suværeniteten næktes», dvs. at fyrstesuvereniteten måtte avskaffes. Han konkluderer med at «folkesuverenitetstanken alt da var kjend og innarbeidd i ikkje smale lag, alt før 1814». ²⁴ For Lunden blir hovedsaken med revolusjonen i 1814 at de ledende menn i Norge fikk drevet igjennom folkesuverenitetstanken. Han sier at «Eidsvollverket var ein politisk revolusjon, gjennomført av opprørarar». ²⁵

Noe som umiddelbart demper inntrykket av innsatsen til nordmennene på stormannsmøtet 16. februar, er Ola Mestads nye og interessante tolkning av hva slags folkesuverenitet kronprins Christian Frederik la til grunn i sitt åpne brev til det norske folket 19. februar og i brevet fra samme dag til kongen. Mestad har grundig dokumentert at folkesuverenitetstanken som kom til uttrykk, ikke bare hos kronprinsen, men også hos ledende nordmenn både under og etter stormannsmøtet, var den samme som nedfelte seg i kongeloven av 1665, som i flere artikler begrunnet enevoldsmakten til Frederik 3. I kongeloven finner vi den absolutistiske kontraktslæren som gikk ut fra at folket gjennom en avtale med fyrsten hadde overlatt all makt til ham, og at denne makten ikke kunne gå tilbake til folket uten at fyrsten selv ga avkall på den. Ifølge Mestad kom denne forståelsen av folkesuvereniteten

²³ Lunden 1992: 180–181.

²⁴ Lunden 1992: 170.

²⁵ Lunden 1992: 169.

til å prege mye av den politiske tenkningen også på 1700-tallet, og ennå i 1814. Noe annet er at det oppsto uklarhet blant statstenkere og politiske filosofer om kongen hadde rett til å avhende sin suverenitet, slik at arvinger som eldste sønn mistet riket for godt.²⁶ Mestad har rett i at den offisielle begrunnelsen for at Christian Frederik frasa seg arveretten, var at Frederik 6. med avståelsen av Norge til Sverige hadde løst dem fra eden til ham, og dermed tilbakeført suvereniteten til det norske folket, helt i tråd med en taktisk tolkning av eneveldets gamle prinsipper som kongen og regjeringen i København delte.

Men Mestad tar for lite hensyn til at stormannsmøtet også fikk som resultat at det skulle skrives ut valg til en riksforsamling som skulle utarbeide en forfatning som ville innebære deling av makten mellom en regent og en folkevalgt nasjonalforsamling. I dette lå det en folkesuverenitet av rousseauske merke, og denne utgaven ble sterk nedfelt både i konstitusjonskomiteens utkast og i den endelige 17. mai-grunnloven, i likhet med mange av forfatningene i Nord-Amerika og Europa som alt forelå.

Videre er det åpenbart at framstøtet som nordmennene gjorde 16. februar, sprang ut av frykt for at Norge også for framtiden skulle ha enevelde som styreform. At den eneveldige folkesuverenitetslæren ble benyttet rent juridisk, forteller først og fremst om politiske metoder og behovet for å forankre handlinger i legitime valg som var spiselige for kronprinsen og kongen. Kort tid før stormannsmøtet hadde byborgerne i Trondheim formet en adresse som talte om en kongress som skulle legge «Grundvolden til rigets constitution i fremtiden».²⁷ Slottspresten Claus Pavel i Kristiania hadde på samme tid ytret at det var stor frykt for at enevoldsherredømmet skulle bli gjenopprettet «og for at faa den hele gamle surdeig tilbage». Flere år senere kunne Jacob Aall se tilbake på 1814 og slutte at krigsårene 1807–1814 hadde gitt slik styrke til «de liberale idéer om nationens ret til gjennom sin repræsentanter at deltage i statsstyrelsen» at det ville være ugjørlig «at erholde nordmændenes frivillige samtykke til at vende tilbage til den forrige despotiske forfatning».²⁸

26 Mestad 2014b: 35–65.

27 Steen 1951: 97, Mykland 1978: 333.

28 Mykland 1978: 331.

Når Steen, Mykland og Seip konkluderte med at ønsket om gjenforening med Danmark som regel var hovedmotivet for de norske aktørene i 1814, ble det grunnlagt med flere forhold. Felles for alle disse tre historikerne er vektleggingen av den sterke oppslutningen som Christian Frederik fikk i den norske befolkningen våren 1814. Det var ikke tilfeldig at et stort flertall på Riksforsamlingen sluttet rekkene om kronprinsen i det som av unionspartiet ble kalt «prinsepartiet».²⁹ For Steen blir også den veldokumenterte kongetroskapen hos nordmennene gjennom hele 1700-tallet og fram til 1814 enda et sterkt holdepunkt.³⁰ Mykland viser til at bare 35 av de 287 valgadressene omtaler en framtidig konstitusjon Norge – det som skulle bli Grunnloven – i positive vendinger.³¹

Felles for dem er også at de løfter fram at programmet i 17. mai-grunnloven garanterte for den sterke kongemakten, som Christian Frederik lenge hadde vært tiltenkt. Kronprinsen var jo selv en hovedarkitekt. Utenriks- og forsvarspolitikken ble f.eks. lagt fullt og helt i kongens hender. Seip skriver: «Riksdagens forhandlinger ble en seier for prinsens politikk.»³² Og det var ikke minst et resultat av at Christian Frederik «fikk så mange til å følge seg». Her kan vi også føye til Holmøyviks påpekning av at i alle fall fire av de 20 grunnlovskastene som kom våren 1814, gikk svært langt i å utstyre kongen med en makt som ikke atskilte seg mye fra enevoldsmakten, selv om de rommet noen viktige skranker og begrensninger og vern mot det despotiske eller ubegrensede eneveldet. Med andre ord var ikke motstanden mot eneveldet unison.³³

Mykland har hevdet at valgadressene var uttrykk for et folk «i andakt og alvor» som støttet Christian Frederik,³⁴ og Odd Arvid Storsveen har tolket dem som bevis for ekte kongetroskap.³⁵ Arne Bergsgård reduserer betydningen av dem til ingenting. De tjente som propagandaredskap og fulgte en ferdig mal bestemt av kronprinsen og utført av sogneprestene.³⁶ En

29 Seip 1974: 20 ff., Mykland 1978: 319 ff, Steen 1951: 111 ff.

30 Steen 1951: 111.

31 Mykland 1978: 332.

32 Seip 1974: 29.

33 Holmøyvik 2012: 303 ff.

34 Mykland 1978: 357.

35 Storsveen 1997: 50.

36 Bergsgård 1943–1946, 3: 1–40.

helt annen vinkling har Trond Bjerås.³⁷ Når det er klart at valgadressene ble skrevet under trykket av propagandaapparatet til kronprinsen og etter tydelige forelegg fra ham, er det ifølge Bjerås påfallende hvor mange adresser som har en kopling mellom forestillingen om en selvstendig nasjon og vektlegging av folkesuverenitet eller folkestyre. Noen ganger ble tematikken utvidet til borgerrettigheter, som religionsfrihet, rett til å stemme og å bli valgt. Bjerås ser i valgadressene klare og tydelige konstitusjonelle krav innbakt i den høystemte, kongetro retorikken som de norske elitene – sogneprestene på bygdene og andre embetsmenn og borgerskapet i byene – formidlet i 1814. Hele tematikken impliserte en kritikk av eneveldet.

Regimets åpne koder og opposisjonens skjulte koder

James C. Scott skiller mellom *public transcript* og *hidden transcript*.³⁸ Public transcript er den åpne og kjente kommunikasjonen mellom dem som styrer, og dem som blir styrt. Denne kommunikasjonen er det de som styrer som definerer, og den tjener deres interesser. De styrende forventer lydighet og underkastelse fra dem som blir styrt, og de styrte får innprentet disse forventningene gjennom opplæring og sosialisering. Det er strenge regler for hva de styrte kan si og skrive, og de må uttrykke seg ydmykt og underdanig og aldri være kritiske. Det oppstår formularer som folk må følge. Ifølge Scott er *public transcript* det som kjennetegner kommunikasjonen mellom stat og undersåtter i autoritære regimer.

Samtidig foregår det en skjult kommunikasjon mellom de styrte som det ikke er meningen at de styrende skal få del i – den såkalte *hidden transcript*. Denne kommunikasjonen kan være ord og handlinger som bærer fram protest og kritikk av dem som styrer. Ofte kan ordene og handlingene være tilsloorte, omskrevne eller omgjort slik at det skal være vanskelig for styresmaktene å finne grunn til å straffe dem som står bak. I begrepsparet til Scott finner vi en tolkningsramme for mye av regimekritikken i Norge som i Danmark før 1814.

37 Bjerås 2014, 93: 95–124.

38 Scott 1990.

Elitens opposisjon mot eneveldet

Eneveldet i Norge i 1814 falt da en politisk situasjon bød seg for nordmennene, og det var et utfall verken kronprinsen eller kongen ønsket seg. Øystein Rian har framhevet at det i Danmark-Norge var et stort underskudd på politisk kultur i tidsrommet 1536–1814. Rikene manglet politiske organer, slik som stenderforsamlinger og parlament, der ulike sosiale grupper kunne bli representert og øve innflytelse på den store politikken. Heller ikke for elitene fantes det særlig stort politisk handlingsrom. Det dansk-norske eneveldet var svært sentralisert rundt kongen.³⁹ Men betyr det at det ikke fantes en opposisjon i Norge?

Noe som skulle utvide rommet for politiske ytringer, var perioder med stor trykkefrihet eller med en viss trykkefrihet, slik årene 1770–1772 og 1784–1799 representerte. I 1799 førte en ny forordning til en betydelig innstramming av vilkårene for ytringer, og ytterligere innskjerpinger kom etter krigsutbruddet i 1807. Sensur- og kontrollregimet i årene 1799–1814 kneblet den kritiske tanken og de frie samtalene både i form av trykte og talte ord.⁴⁰

Trykkefriheten som Johan Friederich Struensee innførte i 1770, hadde utløst kritikk av den økonomiske politikken som regjeringen i København hadde ført. Kåre Lunden mente at de norske klagene i årene 1770–1772 grupperte seg om tre saker. Den ene saken dreide seg om favoriseringen av danske jordeiere gjennom kornmonopolet. Den andre saken gjaldt favoriseringen av «Blodiglen», som var København. Selskap og kjøpmenn i byen nøt godt av handelsmonopol, tollfrihet og subsidier. Det tredje spørsmålet omhandlet kravet om at Norge burde få et eget universitet.⁴¹ Det kom regelrette angrep på København. Nordmannen Ove Gjerløw Meyer uttalte: «København kan i sandhed ansees som en blodigle, der udsuger alle undersaatene til marv og blod ...»⁴² En annen nordmann, Even Hammer, ytret: «Norge trænger til hastig hjælp for at holde en slags balance med andre riger og for ej rent at blive et offer for deres fordele.»⁴³ Handelsstanden uttrykte seg også kritisk i en ny søknad om at Norge måtte få en

39 Rian 2014.

40 Rian 2014.

41 Lunden 1992: 123–124.

42 Mykland 1978: 29.

43 Mykland 1978: 31.

egen bank. Man så det urettferdige i at «Norge skulde tabe, sættes tilbage eller ruineres, fordi den københavnske bank flød over indtil bredderne.»⁴⁴ Peter Frederik Suhm var ikke nådig i sin kritikk av danskene under sitt energiske arbeid for å sikre Norge et eget universitet, men han gjorde det i anonym form. I 1771 skrev han: «Norge er aldeles blottet for alle midler til oplysning. Det forekommer mig, at de danske af lav misundelse og ugrundet engstelighed søge at forevige uvidenhed der i landet.»⁴⁵ En ny studie av P.F. Suhm som kritiker av det dansk-norske eneveldet 1771–1774 i flere politiske skrifter, viser oppsiktsvekkende dristige tanker. Suhm minnet kongen om at han trass i sin enevoldsmakt sto under Guds herredømme, og han skrev en roman som handler om et fremmed folk som styrter en tyrann. Han skisserte opp en forfatningsreform og normer for styre som innebar avskaffelse av monopoler, laug og standsprivilegier, og etablering av uavhengige domstoler, vern om borgerlige friheter som religionsfrihet, tenke-, tale- og skrivefrihet, og innføring av en ordning med fullt innsyn i kongens regnskaper.⁴⁶

To viktige arbeider viser at presteskaperet i Danmark og Norge i de siste tiårene av 1700-tallet kom til å endre sitt syn på eneveldet, og her finner vi tilløp til kritiske holdninger i fordekt form.⁴⁷ Og i 1790-årene kom enkelte politiske tenkere og forfattere nokså tydelig til å kritisere eneveldet, selv om det også var flere som tok eneveldet i forsvar.⁴⁸ Enkelte skulle også bli straffet for sin regimekritikk. To radikale skribenter havnet i rettssak, Peter Andreas Heiberg i 1799 og Malthe Conrad Bruun i 1800.⁴⁹ Begge to ble dømt til landsforvisning for sin samfunnskritikk. Den dristige embetsmannen Peter Collett gjorde trykkefrihet til statsborgerens helligste rett, forsvarte religionskritikk og ville ha innført et innskrenket monarki. For dette mistet han stillingen og ble skandalisert.⁵⁰ Opposisjonen fra det østlandske handelsborgerskapet fra slutten av 1700-tallet og fram til 1814, er godt kjent. Likevel er den undervurdert. Den kom til å utgjøre en ikke

44 Mykland 1978: 32–33.

45 Mykland 1978: 36.

46 Christensen: 393–412.

47 Veia 1956, Bregnsbo 1997.

48 Evju 2013: 31–52.

49 Rian 2014: 38.

50 Evju 2013.

ubetydelig opposisjon mot Christian Frederik under forhandlingene på Riksforsamlingen våren 1814 gjennom unionspartiet. Det var for lengst kjent for kongehus og regjering at grev Wedel Jarlsberg ønsket en tilnærming til Sverige, og alt på nyåret 1811 gikk det sterke rykter om at han hadde gode forbindelser over Kjølen.⁵¹ Bård Frydenlund gir en god forklaring på hvorfor kongen ikke valgte å arrestere Wedel Jarlsberg da han fikk audiens hos ham dette året i København. Når man visste at en større del av den norske eliten hadde møtt, brevvekslet eller vært i kontakt med svenske politikere, ville mange kunne kompromitteres. Frydenlund skriver: «Det kunne slå tilbake på kongen selv, siden han satt som eneveldig konge med det øverste ansvaret for det politiske systemet i Norge».⁵² I tillegg hadde visestattholderen i Norge, Frederik av Hessen, tilbakevist mistankene som kongen hadde uttrykt, og hadde gått god for Wedel Jarlsberg.⁵³

Norske handelsborgere ble ikke hørt i bankkravet, heller ikke i ønsket om et eget norsk kommerskollegium. København sa nei. Denne erfaringen gjorde at deler av det norske trelastborgerskapet mer og mer nærmet seg tanken om at Norge måtte være best tjent med en union med Sverige. Vi kjenner til møtet i Eda skanse i Värmland 11. mars 1790 mellom Gustaf Armfelt og tre rike kjøpmenn, blant annet Haldens mektigste mann, Carsten Tank, og en stor verkseier. Disse nordmennene forsøkte å overbevise Armfelt om at Sverige burde søke å hjelpe Norge med å få til en løsrivelse fra Danmark. Planen var at festningene skulle tas. Det ble ikke noe av konspirasjonen. Likevel mener Knut Mykland at dette møtet er blitt bagatellisert.⁵⁴ Mykland hevder at det ikke bare fantes en betydelig opposisjon blant de store næringsdrivende på Østlandet i 1788–1789, men også blant embetsmenn som ville at Norge skulle bryte med Danmark.⁵⁵ I sin argumentasjon for et norsk universitet i 1790 la ikke borgermesteren i Bragernes skjul på at «vort Fødeland» – Norge – ikke ville ta skade av å bli skilt fra Danmark som et eget rike. I 1795 tenkte sogneprest Wilse seg at Norge trengte politisk selvstendighet, men innenfor foreningen med

51 Mykland 1978: 211.

52 Frydenlund 2014: 40.

53 Mykland 1978: 212.

54 Mykland 1978: 75–76.

55 Mykland 1978: 75 ff.

Danmark. I 1790 meldte stiftamtmanden i Akershus om faren for at det kunne bli revolusjon i Norge.⁵⁶

I nødsårene 1807–1814 vokste misnøyen og opposisjonen. Bård Frydenlund har vist at det var tette kontakter mellom ledende norske handelsmenn og svenske handelshus alt i 1807–1809, noe som betydde mye for arbeidet med å skaffe Norge kornforsyninger.⁵⁷ I 1809 kom det også i stand flere viktige møter mellom kretsen rundt Wedel Jarlsberg, med menn fra handelspatrisiatet slik som Peder Anker, Severin Løvenskiold og brødrene Niels og Jacob Aall, og representanter for svenske styresmakter. Særlig viktig ble kontakten med Georg Adlersparre som sto bak statskuppet i Sverige i 1809 som endte med at kong Gustav 4. Adolf ble styrtet. I 1809 lanserte grev Herman Wedel Jarlsberg et program for å løsrive Norge fra Danmark og for å føre landet i union med Sverige. Sensommeren 1809 luftet greven og kretsen hans flere dristige planer om norsk frigjøring fra Danmark. Greven fikk liten støtte, og de fleste vurderte en reisning som helt urealistisk. Men Frydenlund mener at konspirasjonene styrket motstandsviljen. Ellers viser Frydenlund til at handelspatrisiatet på Østlandet hadde gode kontakter både i Sverige og England, og at disse ble intensivert i årene 1813–1814. En gruppe på 30–40 menn på Riksforsamlingen på Eidsvoll dannet i april og mai 1814 det som ble kalt «unionspartiet», som satte seg som mål at Norge måtte søke en ordning som innebar union med Sverige. Dette er det sterkeste uttrykket for en opposisjon mot regimet i København.

I 1812–1813 drev Sverige en offensiv og omfattende propaganda, og en rekke skrifter oppfordret nordmenn til opprør og tilslutning til det svenske regimet. Dette førte til en kamp mellom dansk og svensk riksstyre om den norske opinion med propaganda og motpropaganda som inneholdt skremsel og latterliggjøring av fienden og politiske løfter og garantier. Svensk propaganda lovet nordmennene fri konstitusjon, egne lover, egen skattlegging og egen administrasjon.⁵⁸ Løftene flyttet grenser og la føringer på forhandlingene mellom det norske politiske lederskapet og Carl Johan om den reviderte Grunnloven høsten 1814. Det forklarer en del av bakgrunnen for at norske samfunnstopper gjennom talte argumenter torde å presse

56 Lunden 1992: 135 og 138.

57 Frydenlund 2013: 23–42.

58 Hemstad 2013: 87–109.

Christian Frederik på møtet på Eidsvoll i februar 1814 til å gi avkall på arveretten til den norske tronen og å avskaffe eneveldet. Kjølfreden i januar 1814 og løftene fra Sverige skapte en ny politisk situasjon som nordmennene kunne utnytte i møte med kronprinsen. Samtidig røper propagandaen fra Sverige vissheten om at konstitusjonelle løfter ville vinne gjenklang i en norsk opinion.

Mye tyder på at det over tid hadde grodd fram misnøye hos norske eliter rettet mot riksstyret i København. Denne misnøyen er ikke alltid enkelt å fange inn i en tid med streng sensur. Selv har jeg funnet noen eksempler. I 1799 skrev Niels Carlsen, den rike kjøpmannen i Drøbak, til sin kone Martha at «maatte landet blive befriet fra det danske aag og de faa mænds vandstyre». Brevet var fortrolig og privat i den forstand at det ikke var meningen at andre enn kona skulle lese det. Martha måtte selv avgjøre om brevet skulle brennes, eller ikke, får vi vite. Men han hadde vel ikke «røbet sig på nogen maade», mente han.⁵⁹ I 1808 var frustrasjonen hans større: «En krig taales ikke. Hvad Norge er blitt ført ind i af ulykke, maa København ansvare for,» het det. Nå la han mindre skjul på hvor hen han adresserte sin kritikk, selv om brevet var stilet til sognepresten i Ås, Frederich Carl Lange. Sognepresten skrev tilbake at han delte Niels Carlsens bekymring. Han skrev: «Norges embedsmænd seer med frygt og negativitet paa den nød og lidelse der kunde have blivet undgaaet, om kloge mænd i vor bestyrelse, hadde handlet anderlædes. Et rigets styre maa bygges paa end større representation end der nu er tilfældet.»⁶⁰ Vi aner hos både kjøpmannen og sognepresten en klar kritikk av regjeringen i København. Vi ser tydelig kravet om representasjon. Korrespondansen mellom kjøpmannen og sognepresten vitner om sterk tillit mellom de to mektigste mennene i prestegjeldet. Like mye gir den også inntrykk av hvor stor misnøye det var med regimet i ledende kretser. Et lignende eksempel finner vi fra Bodø prestegjeld fra 1811. Sognepresten Arnoldus Schytte beretter til fogden Johan Ernst Berg i Salten: «Vi ere nu mange der ønsker en forandring i bestyrelsen, og ser frem til den dag da vore egne kan have

59 Frogn kommunearkiv, eldre korrespondanse. Brev fra Niels Carlsen til kona Martha, 12. aug. 1799.

60 Frogn kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest Frederich Carl Lange og Niels Carlsen, 14. og 16. mai 1808.

et ord med i laget.» Fogden svarer at han deler sogneprestens synsmåter, men at det er viktig at det ikke blir kjent hva de skriver og sier: «Vi maa communicere i coder og omskrevne ord, herefter.»⁶¹ Med dette er vi vitne til en regimekritikk som ikke var ment for en åpen offentlighet.

Øystein Idsø Viken har i sin masteroppgave funnet flere eksempler på regimekritikk i koder. Flere skribenter benyttet ironi, allegori og symbolbruk som omskrivninger for å ytre maktkritiske og opposisjonelle budskap. Dette kom fram i norske aviser og blader og i bok- og småskriftpublikasjoner. Han skriver: «Dette var ytringar som kunne vera lettfortolkelege nok til at representantar for regimet reagerte og ønskja forfattaren straffa, men samstundes så indirekte at domstolane ikkje evna å straffa skribenten, trass i at lovverket forbydde slike teknikkar for maktkritikk.»⁶² I 1809 kom det et anonymt innlegg i *Christiania Intelligentssedeler*. Her harselererte innsenderen over København som var «et Sted, hvor sand Humanitet og Sjæls Storhed daglig sees ...». Han ironiserte over «ægte dansk Tænkemaade».⁶³ En lignende innfallsvinkel har Mona Ringvej i det hun regner som «panegyrikkens kritiske funksjon» i den danske-norske tekstkulturen – aviser og tidsskrifter – på 1700-tallet og fram til 1814. Rosen fra skribentene kunne skape forventninger når kongen eller maktpersoner ble æret for å være rettferdig og frihetselskende, eller rosen kunne bikke over i noe som kunne forstås som hån når overdrivelsen ble mistenkelig stor eller brøt fullstendig med virkeligheten.⁶⁴

Å gjøre opprør med loven i hånd

Fantes det en folkelig opposisjon mot regimet med senter i København før 1814? På mange måter kunne den være mer direkte og tydelig enn den som eliten sto bak, men også hos allmuen finner vi kodet, omskrevet og tilslørt kritikk. Det mangler ikke på eksempler på folkelige aksjoner som hadde karakter av å være opprør eller opptøyer i Norge på 1600- og 1700-tallet.

61 Statsarkivet i Trondheim, Salten fogderi, journalsaker. Brev fra sogneprest Arnoldus Schytte i Bodø, 27. sept. 1811.

62 Viken 2012: resyme.

63 Viken 2012: 83.

64 Ringvej 2014a: 485–508.

Vi kan dele aksjonene inn i tre kategorier. Den første kategorien var de som sprang ut av misnøye og motstand mot skatter, som utgjorde flertallet av dem. Den andre var reaksjoner mot maktmisbruk fra embetsmenn, og disse reaksjonene kunne være koplet til skatteprotester. Den siste hovedkategorien, som først og fremst er konsentrert til årene 1790–1813, og særlig året 1813, er kornopptøyene, som ble utløst av at kjøpmennene skrudde opp prisene i nødsår.⁶⁵ I tillegg til disse aksjonene kan vi nevne militærnekt, som bygdefolket i Oppdal stilte seg bak i 1752, og lærdølene i 1801. I Oppdal ble rundt 90 soldater dømt til dødelig spissrotgang (som etterpå ble betraktelig mildnet) og lange fengselsstraffer (som også til slutt ble kraftig redusert), og bøndene i bygda ble ilagt bøter. Det som hadde utløst bondeopprøret i Oppdal, var at kongen hadde tatt fra dem privilegiet eller fritak for militærreksersis i fredstid som kompensasjon for at de holdt veiene over Dovrefjell i stand og skysset reisende. Tilsvarende bakgrunn var det for Lærdalsopprøret. En må spørre seg hvorfor bygdefolk var villig til å risikere så mye for en nokså begrenset frihet fra deler av militærtjenesten. Her rører vi ved kjernen i samfunnssynet til folkemassene på 1600- og 1700-tallet.

Oppdalsbøndene hadde argumentert med at de ville holde seg til «den kongelige frihed» som de hadde hatt fra gammelt. Lærdalsbøndene ga til kjenne flere ganger at de ikke kunne tro at kongen ville ta fra dem det gamle privilegiet, og ville ha sin sak prøvd direkte for kongen. Begrunnelsen vi møter, viser den sterke identiteten og æren som lå i å hevde et gammelt privilegium. Både lærdalsbøndene og oppdalsbøndene var villige til å risikere sine liv for å forsvare rettigheter.⁶⁶

Som Øystein Rian viser til, var hele samfunnet preget av legale strukturer og legal tenkning der sedvaneretten spilte stor rolle.⁶⁷ Og det som var lovlig, var gjerne det som hadde vært praksis i lang tid. Det er slående hvor viktig det var for allmuen å definere protesthandlingene sine som lovlige, og at det ikke var meningen å bryte lover og forordninger som kongen hadde gitt. Vi finner uhyre sjelden noe skriv som viser kritikk av konge, regime og samfunnsordning. En ville på ingen måte utfordre den autoriteten som kongen og staten representerte, eller rokke ved eller true den sosiale orden.

65 Dørum 2010: 71–104.

66 Dørum 2013: 85–92.

67 Rian 1992: 117–159.

Motstanden og kritikken var ofte rettet mot enkelte embetsmenn. Betyr det at allmuen bare var kongetro, og ikke så at kongen og regjeringen kunne stå bak tunge offentlige pålegg?

Instrumentell kongetroskap og folkelig regimekritikk

Sentrale historikere som Ernst Sars, Halvdan Koht, Jens Arup Seip, Sverre Steen og Knut Mykland har understreket kongetroskapen som et viktig kjennetegn ved holdningene som de norske bøndene i middelalder og tidlig ny tid hadde til regime og sentralmakt. Hovedsaken hos Halvdan Koht er at de norske bøndene aldri mistet troen på kongen, og at de aldri sluttet med å reise ned til København for å legge fram sine klager for ham. Ifølge Koht var det en rettstanke allerede i middelalderen blant folk at den norske kongen og landets lov og rett var det samme. Det var kongens ombud å sørge for lov og rett. Koht viser til folketradisjonen, hvor det går fram at folk kalte kongen for «far». Kongen var en farsfigur, men kongetroskapen hos bøndene var ikke naiv, snarere instrumentell.⁶⁸ Sverre Steen sier dette om de norske bøndene på 1500-tallet: «For dem [bøndene] eksisterte bare én virkelig embetsmann, kongen, ham adlød de, for han var verneren av sankt Olavs lov. Alle de andre, lensmenn og futer, var kongens tjenere, og når de gjorde noe galt, vilde kongen straffe dem.»⁶⁹ Både Øystein Rian og jeg har stilt spørsmål ved om kongetroskapen stakk så dypt i brede lag av den norske befolkningen.⁷⁰ Det finnes flere utsagn, skjønt de ikke alltid åpner for entydige tolkninger, som kan kaste lys over kritiske holdninger hos allmuen rettet mot regimet sentralt.

En sommerdag i 1787 skrev sognepresten i Råde til fogden i Moss og fortalte at allmuen i og rundt Drøbak hadde samlet seg i sinne og klaget over den nød og elendighet som hadde rammet dem. Sognepresten var blitt varslet om dette og hadde ridd ut til folkemassen, og forsøkt å roe dem ned. Han fikk aldri ut av de frammøtte hva som hadde utløst dette sinnet. Han

68 Koht 1926: 152.

69 Steen 1935.

70 Rian 1992: 117–159, Dørum 2009: 99–122.

fikk høre at noen hadde sagt til de andre at de måtte holde munn. Men det suret etter hvert rykter om at danskene var grådige og slemme karer, og at Danmark var en utsuger, og at nordmenn greide seg best på egen hånd. Informantene var tjenestefolkene hans. Kritikken rettet seg mot andre enn det lokale embetsverket. Det er interessant at presten hadde merket seg at de aller fleste svarte det samme når de ble spurt: «Jeg har intet seet og hørt, andet end at det var nogle slåsskæmber ude på veien og lagede theater.»⁷¹ At et lederskap instruerte sambygdingene om hva de skulle si, går igjen i mange opptøyer og aksjoner. Ord og handlinger ble således tilslørt gjennom ledelse og organisering.

Oppdalingene var i 1752 imponerende samstemte under militæropprøret og etterpå når etterforskning og forhør pågikk. Ved brev i budstikker ble beskjeder sendt rundt i hele bygda, og bygdefolket møttes på bestemte steder. Ord og handlinger ble godt koordinert. Alt tyder på et sterkt lederskap som øvde en sterk kontroll. En leder og hans medhjelpere ble til slutt sirklet inn, men uten at myndighetene lyktes i å felle dem med bevis. Både bønder og soldater hadde fått streng beskjed om å nekte å etterkomme krav. En skulle si minst mulig, og helst holde munn i møte med embetsmenn og offiserer. Skulle det sies noe, var det faste fraser som lederen eller lederne hadde bestemt og skrevet på lapper. Vitneutsagnene fra de mange oppdalingene var mistenkelige like. Det var uråd å få noen til å røpe anførere. Alle sa at de hadde like mye del eller skyld i det som skjedde. Svarene var avtalt og bestemt på forhånd. Da sorenskriveren spurte en større folkemengde om hvem det var som sto bak, sa de samstemte: «Oss ere alle enige herom.»⁷²

Når det gjelder det store militæropprøret i Oppdal, har vi ingen holdepunkter for åpen kritikk av «de store» eller «storkarene» i København. Imidlertid var aksjonene et åpent brudd med kongens lov og forordninger, og aktoren under rettssaken mente at ugjerningene måtte straffes som et opprør. Oppdalingene hadde satt seg imot kongen og truet samfunnsordenen, og den militære lovgivningen satte strenge straffer for militærnekt, som spissrotgang og fengselsstraff. Soldatene som nektet å delta i militærovelsene, og bøndene som nektet å utstyre dem med proviant og

71 Råde kommunearkiv, Råde formannskap, korrespondanse. Brev fra sognepresten i Råde til fogden i Moss, 4. aug. 1787.

72 Dørum 2013b.

utstyr, opplevde støtte fra både sivile og militære myndigheter. De ble ikke definert som opprørere og slapp dermed dødsstraff. I den nevnte saken fra Råde har vi belegg for kritikk av danskene og trolig regimet som Danmark representerte. Fra Ullensaker er eksemplet enda tydeligere.

I 1797 berettet sognepresten i Ullensaker, Jacob Lund Munthe, om at bygdefolket hadde murret og sagt stygge ting, men på en måte som for han var uforståelig. Det hersket likevel ikke tvil om at ullsokningene var misfornøyde med myndighetene, men det var vanskelig å få noen til å forklare ham hvorfor. Men så hadde noen tjenestefolk på prestegården funnet tre-pinner som lignet en mannsfigur, med reip rundt halsen. Presten hadde fått en tjenestegutt til å røpe at det skulle forestille en slem storkar i København som hadde lagt skatt på folk.⁷³ Presten trodde ikke kritikken rammet det lokale embetsverket som han var en del av, men at den var rettet mot dem som satt med makten i København. Presten sier selvsagt ikke at kritikken gikk på kongen, og vi har heller ikke noen holdepunkter for å hevde det. Men det er langt fra det kjente bildet av bønder i strid med prest og fogd.

I 1809 formulerer den samme sognepresten seg skarpere og tydeligere i en brevveksling med fogden på Øvre Romerike: «Bonden ved at man maa behage de store i København med gode ord, men han ved ogsaa at sogneprest og foged ikke er skyld i skat og krig. Det er storkarene i København som har skyld i det, hedder det.»⁷⁴ Storkarene kunne lett bli omskrivninger av de dårlige rådgiverne kongen måtte ha, om ikke kongen selv var en av storkarene. Igjen har vi et eksempel på den skjulte, men kritiske offentligheten som forutsatte en viss tillit mellom folk og embetsmenn. Noen bønder hadde åpnet seg for embetsmennene. Det som gjør prestens utsagn troverdige, er at han i sine brev risikerte å sette sin egen stilling i fare om noen tystet til noen lenger opp i systemet.

Med alle disse utsagnene får vi eksempler på en skjult, kodet folkelig offentlighet med omskrivninger av kritikken som var eller kan ha vært rettet mot regimet sentralt. Det siste brevet ville, om en nidkjær og hissig embetsmann hadde kommet over det, lett kunne bli tolket som kritikk av

73 Ullensaker kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest og lensmann i Ullensaker, 5. sept. 1797.

74 Ullensaker kommunearkiv, eldre korrespondanse. Korrespondanse mellom sogneprest i Ullensaker og fogden på Øvre Romerike, 28. mai 1809.

konge og regjering. Vi finner mer støtte for at bøndene stilte seg kritisk til regimet i København i et bondebrev fra Råde fra 1805. Forfatteren har med hensikt gjort seg anonym, men han skriver til en sambygding: «De tunge befalinger fra Danmark maa vi tro vil blive lindret. Vi maa have haab til vor foged og vor prest om hjælp med de strenge bud som nu har kommet til vor bygd.»⁷⁵ Her har vi bevis på at bøndene fant støtte hos de lokale embetsmennene i møte med de kongelige befalingene som de mislikte fælt.

Ifølge Mona Ringvej skal bøndene også ha fått del i de nye politiske ideene som hun ser som en demokratisk arv fra det opplyste eneveldet.⁷⁶ Hun viser til grunnlovskast fra 1814 der bøndene forsvare trykkefriheten. Det gjelder ett utkast fra bønder i Gudbrandsdalen og ett fra bønder i Eidsvoll med samme budskap. I begge tilfellene ønsket bøndene frihet til å skrive supplikker uten å være avhengig av pennen og velsignelsen fra embetsmannen, slik lovverket gav påbud om. Her fremmet bøndene trykkefrihet på grunnlag av en kjent erfaring og det som lenge hadde vært et stengsel for åpen og fri kommunikasjon mellom dem og kongen. Ringvej bygger her på masteroppgaven til Frode Dyrnes Homb.⁷⁷ Homb går langt i å tillegge østlandsbøndene i 1814 stor kunnskap om de nye politiske ideene ut fra grunnlovskastene. Han finner at menn fra øverste bondesjikt, først og fremst fra Mjøsregionen, var opptatt av at mange skulle ha stemmerett, at aristokratiet ikke burde ha «friheter» eller privilegium, og en burde få ordninger som gjøre det lettere å holde styr på og kontrollere embetsmennene. Homb argumenterer for at forslagene vitner om en bondeideologi.⁷⁸

Vi finner enda mer fra kildene. Eirik Holmøyvik poengterer at bondeutkastene fra Gudbrandsdalen, Hedemarken og Modum tok klart avstand fra eneveldet, mens utkastet fra Toten forutsetter en folkevalgt nasjonalforsamling basert på samme stemmerett for bønder som for andre stender.⁷⁹ Det finnes også belegg for at bønder i private brev hadde tanker om styreform, og trolig om eneveldet. Et anonymt bondebrev fra 1811 fra Ås i Follo sier dette: «Et styre af en mand er ikke altid det beste. Flere hoveder

75 Aarneberg privatarkiv, anonymt brev fra en bonde til annen, 2. okt. 1805.

76 Ringvej 2014b: 67–93.

77 Homb 2011.

78 Homb 2014: 29–46.

79 Holmøyvik 2012: 309–310

tenker bedre end et hoved. Maate man forstaa det.»⁸⁰ Utsagnet gir ikke grunnlag for en helt entydig tolkning. Men mest sannsynlig er det kongen som er det ene hode og et styre av én mann, og det harmonerer godt med at de mest opplyste bøndene liksom mange av embetsmennene i grunnlovsutkastene tok avstand fra eneveldet. Spørsmålet blir likevel hvor representative enkelte menn fra bondeeliten var for bredere sjikt av befolkningen, eller om de stod nærmere embetsmennene. Ikke desto mindre er det grunn til å tro at også bondeelitene fra slutten av 1700-tallet fikk del i de nye opplysningsideene, og at det fantes regimekritiske holdninger på bygdene som i byene som fikk næring av nødsårene 1807–1814. I 1808 skrev fogden på Øvre Romerike at den gamle kongetroskapen nå var blitt satt på prøve, og at folk talte onde ord om København og regjering. Lignende kildeutsagn har vi fra andre østlandsbygder fra disse krigsårene.⁸¹

Eneveldets undergang

Hovedsaken i denne framstillingen har vært å vise at nordmennenes innsats for å avskaffe eneveldet i februar 1814 hadde bakgrunn i en opinionsutvikling tilbake til 1700-tallet. Nordmennene fikk en fortjent frihet. Den ble ikke kastet eller tvunget på dem, som det er blitt hevdet. Læresetningen *Friheten i gave* gir liten mening. Det var en norsk opinion, eller utbredte oppfatninger i elitene og trolig også i deler av bondestanden, som «stormennene» på Eidsvoll på stormannsmøtet kunne støtte seg på når de overtalte kronprinsen til å gi avkall på arveretten. Motstanden mot eneveldet var stor. En regimekritisk misnøye blant norske eliter kan spores tilbake til 1760- og 1770-årene. Kravet om eget norsk universitet dukket allerede opp i 1761 i forbindelse med at Det trondhiemske Selskab ble stiftet. Men det er først med trykkefriheten i årene 1770–1772 at misnøye og krav fikk komme til uttrykk, og at vi aner en mer prinsipiell kritikk av helstatspolitikken. Sentrale kritikere var menn av handelsborgerskapet i Norge som særlig ble rammet av den statlige favoriseringen av København. Trykkefrihetsperiodene 1770–1772 og 1784–1799 må ha stimulert dannelsen av debatterende offentligheter i Norge blant embetsmenn og borgere, der regimekritikk ble

80 Ås kommunearkiv, Ås formannskap, anonymt bondebrev, 3. juli 1811.

81 Dørum 2009.

formet i koder og omskrivninger og utvekslet innen sosiale nettverk via samtaler, brev og rykter. Det oppsto miljøer som formidlet opplysnings-tidens frihets- og likhetsideer, og konsekvensen var at eneveldet var dømt til undergang. Veksten i aviser og tidsskrifter som sirkulerte i Norge i siste del av 1700-tallet – mange av dem utenlandske – er et mål på framveksten av denne offentligheten.⁸² Vi kan legge til at professor Schlegel med sine utlegninger av naturrett og folkerett og gjennom formidling av konstitusjonell tankegang kom til å utøve sterk innflytelse på sentrale eidsvolls- og grunnlovsmenn, som hadde studert ved universitetet i København i 1790-årene.⁸³

Den folkelige misnøyen med regimet i København hadde røtter lenger tilbake i tid, og var en reaksjon på en hardhendt og byrdefull skattepolitikk som ble introdusert på 1600-tallet. Det var ikke all bondemotstand i Norge som var rettet mot det lokale embetsverket. Bøndene forsto at kongen og regjering sto bak skattepåleggene, og det er grunn til å tro at kongetroska-pen kunne være mer instrumentell – tomme øvelser i kongedyrking som en del av tidens smiskekultur – enn reell. Mot slutten av 1700-tallet og enda mer i nødsårene 1807–1814 finner vi enkelte uttrykk for det Scott kaller *hidden transcript* i bondestanden, eller omskrevet og kodet kritikk av dem som styrte i København. Dette må vi se som en klar parallell til tilsvarende regimekritiske ytringer hos elitene. Trolig er det vanskelig å skille klart mellom en folkelig og en elitedominert offentlighet i årene før 1814. Mye tyder på at motstanden mot eneveldet i 1814 hadde en bredere sosial forankring i Norge enn det tidligere forskning har lagt til grunn. Dette betyr at den dansk-norske maktstaten ikke lyktes i å pasifisere eller disiplinere befolkningen i så stor utstrekning som den hadde ønsket.

Litteratur

Bergsgård, Arne: Valadressene til Christian Frederik, *Historisk tidsskrift* 1943–1946, 3: 1–40.

Bergsgård, Arne. *Året 1814*. bd. 1. *Grunnlova*. Oslo 1943.

Bjerkås, Trond: Revolusjonær tale? Nye perspektiver på eidsvollsadressene. *Historisk Tidsskrift* 1/2014, 93: 95–124.

82 Krefting, Nøding og Ringvej 2014.

83 Mestad 2014b.

- Bregnsbo, M. *Samfundsorden og statsmagt set fra prædikestolen. Uviklingen i præsternes syn på samfundsorden og statsmagt i Danmark 1750–1848, belyst ved trykte prædikener*, København 1997.
- Christensen, D. Ch., P.E. Suhm som kritiker af den dansk-norske enevælde 1771–1774, i E. Tjønneland (red.) *1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014: 393–412
- Dyrvik, Ståle (sammen med Ole Feldbæk): *Mellom brødre 1780–1830*, bd. 7 i *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1996.
- Dørum, Knut (Dørum 2013a): Et oppgjør med eneveldet og standssamfunnet. Dannelsen av en folkelig offentlighet i Norge. *Historisk tidsskrift* 1/2013; 92: 91–123.
- Dørum, Knut (Dørum 2013b): Det store militæropprøret i 1752. Historien om et ukjent drama i Oppdal. *Bøgda vår* 2013: 85–92.
- Dørum, Knut: «Den gamle kongetroskab sættes stadig mer paa prøve.» Fant det sted et skifte i den norske allmuens syn på konge og regjering i 1807–1814? I: Glenthøj, Rasmus og Frydenlund, Bård (red.), *1807 og Danmark-Norge. På vei mot atskillelsen*. Oslo 2009: 99–122.
- Dørum, Knut: Opprør eller legitim prosess. Kommunalisme og folkelige aksjoner i Norge ca. 1700–1850. I: Sandvik, Hilde (red.), *Demokratisk teori og historisk praksis. Forutsetninger for folkestyre 1750–1850*. Oslo 2010: 71–104.
- Evju, Håkon: J.F.W. Schlegel og 1790-tallets debatt om eneveldets legitimitet, I: Mestad, Ola (red.) *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollsmennenes læretid i København*. Oslo 2013: 31–52.
- Evju, Håkon: Ved Kritikkenes grense – Peter Colletts anmeldelse av M.G. Birkners *Om trykkefriheten og dens Love*, I: Tjønneland, Eivind (red.), *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014.
- Frydenlund, Bård: Før unionspartiet. Omstridte forbindelser og norske møter om helstatens fremtid 1809–1814. I: Frydenlund, Bård og Storsveen, Odd Arvid. (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*. Oslo 2013: 23–42.
- Frydenlund, Bård: *Spillet om Norge. Det politiske året 1814*. Oslo 2014.
- Glenthøj, Rasmus: *Skilsmissen. Dansk og norsk identitet før og etter 1814*. Odense 2012.
- Hemstad, Ruth: «... oversvømmet Norge med oprørske Proclamationer»: Svensk propaganda i Norge 1812–1813. I: Frydenlund, B. og Storsveen, O.A. (red.), *Veivalg for Norden 1809–1813*. Oslo 2013: 87–109.
- Holmøyvik, Eirik: *Maktfordeling og 1814*. Oslo 2012.
- Homb, Frode Dyrnes: «De snakker politik [...] de er ikke bønder mere.» Synet på embetsmenn og frihet og likhet hos bøndene i 1814. I: Hommerstad, Marthe og Nordhagen Ottosen, Morten (red.), *Ideal og realitet. 1814 i politisk praksis for folk og elite*. Oslo 2014: 29–46.
- Homb, Frode Dyrnes: *Bøndene i 1814*, masteroppgave i historie. Oslo 2011.
- Koht, Halvdan: *Norsk bondereising. Fyrebuving til bondepolitikken*. Oslo 1926.

- Krefting, Ellen, Nøding, Aina og Ringvej, Mona: *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*. Oslo 2014.
- Lunden, Kåre: *Norsk grålysning. Norsk nasjonalisme 1770–1814 på allmenn bakgrunn*. Oslo 1992.
- Mestad, Ola (Mestad 2014a): Suvereniteten tilbakegitt det norske folk ved Kieltraktaten. Det oversedde natur- og statsrettsgrunnlaget for norsk sjølvstende og grunnlov i 1814, *Historisk tidsskrift* 1/2014, 93: 35–65.
- Mestad, Ola (Mestad 2014b) (red.): *Frihetens forskole. Professor Schlegel og eidsvollmennes læretid i København*. Oslo 2014.
- Mykland, Knut: *Kampen om Norge 1784–1814*, bd. 9 i *Cappelens Norgeshistorie*. Oslo 1978.
- Rian, Øystein: Den frie og stolte norske bonden. Myter og realiteter. I: Winge, H. (red.), *Lokalsamfunn og øvrighet i Norden ca. 1550–1750*. Oslo 1992: 117–159.
- Rian, Øystein: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536–1814*. Oslo 2014.
- Ringvej, Mona (Ringvej 2014a): Panegyrikkens kritiske funksjon. I: Tjønneland, E. (red.), *Kritikk før 1814. 1700-tallets politiske og litterære offentlighet*. Oslo 2014: 485–508.
- Ringvej, Mona (Ringvej 2014b): Trykkefriheten i 1814 – Det opplyste eneveldets demokratiske arv. *Historisk tidsskrift* 1/2014, 93: 67–93.
- Scott, James C.: *Domination and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts*. Yale 1990.
- Seip, Jens Arup: Teorien om det opinionsstyrte enevelde. *Historisk tidsskrift* 1957–1958: 38: 397–463.
- Seip, Jens Arup: *Utsikt over Norges historie. Tidsrommet 1814–ca. 1860*, bd. 1. Oslo 1974.
- Sejersted, Francis: *Den vanskelige frihet 1814–1851*, bd. 10 i *Cappelens Norgeshistorie*. Oslo 1978.
- Sogner, Sølvi: Bondeluten i reformasjonsårhundret. *Heimen* 1961; XII: 61–71.
- Sogner, Sølvi: *Krig og fred 1660–1780*, bd. 6 i *Aschehougs Norgeshistorie*. Oslo 1996.
- Steen, Sverre: *1814*, bd. 1 i *Det frie Norge*. Oslo 1951.
- Steen, Sverre: *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, bd. IV. Oslo 1935.
- Steen, Sverre: *Langsamt ble landet vårt eget*. Oslo 1967.
- Storsveen, O. A.: Fornuftig Kierlighed til Fædrelandet, En analyse av norsk patriotisme mellom 1784 og 1801, i O.A. Storsveen mfl., *Norsk patriotisme før 1814*. Oslo 1997.
- Veaa, Erik: *Likhetsidéen i Norge i 1790-årene*. Oslo 1956.
- Viken, Øystein Lydik Idsø: *Makt mellom linene. Makt og allmente i Noreg 1807–1814*, masteroppgave. Oslo 2010: resyme.